

Arbetarlitteraritet i Eyvind Johnsons historiska romaner

– några exempel

Hanna Aspegren

Eyvind Johnson (1900–76) formulerade sig i en självbiografisk skiss utgiven 1932 på följande sätt om sin livsinställning som 18-åring: ”[Proletariatets] värld var min, jag kände glädje över dess framgångar och raseri över dess motgångar. [...] Det fanns ett samöde utanför vilket den, som hörde dit eller slutit sig till det, inte kunde komma.” (Johnson 1992: 21). Johnson kom själv från ett arbetarhem utanför Boden: hans föräldrar hade följt utbyggnaden av järnvägsstambanan norrut. Som fjortonåring började han själv att arbeta och blev, med egna ord, ”helt proletär, grovarbetare”, vilket gav honom ”lugn, tillförsikt och säkerhet. Det var hårt och gott arbete. Man höll på avlöningskvällen pengar som betydde svett och glädje i sin hand.” (Johnson 1992: 20).

Somliga av dessa livserfarenheter har Johnson skildrat i den delvis självbiografiska *Romanen om Olof*, som utkom i fyra delar under åren 1934–37. I romansviten får läsaren följa Olof Perssons uppväxt under villkor som var snarlika hans egna förhållanden. Men då böckerna kom ut hade Johnson sedan länge lämnat det grovarbete han ägnade sig åt i sin ungdom. Bland de romaner som Johnson skrev under andra hälften av sitt liv, är det också en annan tematik som oftast i förstone står i förgrunden, utifrån den mera humanistiska författarposition han kom att utveckla i synnerhet i samband med andra världskriget. Har då också klassperspektivet försvunnit? Den frågan står i centrum i denna artikel, med exempel från romanerna *Molnen över Metapontion* (1957), *Några steg mot tystnaden* (1973) och *Hans nådes tid* (1960).

Arbetarlitteraturen är, menar Beata Agrell, ”en erkänd litteraturhistorisk tradition, som i Sverige är särskilt stark.” (Agrell 2017: 33). Men att på ett definitivt sätt avgränsa den arbetarlitterära tradition eller tydligt bestämma dess karaktäristik är samtidigt enligt Agrell inte helt lätt (Agrell 2017: 33). Jimmy Vulovic har också lyft fram att arbetarlitteraturen under den period då Eyvind Johnson etablerade sig som författare också ofta prövade nya former (Vulovic 2009: 27 ff.).

Magnus Nilsson lyfter fram hur arbetarlitteraturen också ständigt förändras utifrån en ny samhällskontext. Detta kan leda till nya tolkningsmöjligheter utifrån en ny tid: traditionen kan därmed hos Nilsson ses som ”an ever-changing phenomenon existing within a vast field of potentialities and possibilities, rather than as an essentialist or reified category.” (Nilsson 2017: 96). Det är också utifrån denna utgångspunkt som Nilsson föreslår en bredare förståelse av begreppet arbetarlitteratur (Nilsson 2017: 119). Det rör sig inte minst om ett tolkningsarbete av det föränderliga arbetarklassbegreppet som forskaren bör ge sig i kast med. Vulovic uppmärksammar också att Johnsons romankaraktärs egen klasstillhörighet och identifikation framställs som ”något svårdefinierat och föränderligt” (Vulovic 2009: 89): den egna rollen är inte nödvändigtvis alltid utstakad på förhand och den kan även förändras under livets gång.

Kan det då ligga ett värde i att läsa även Eyvind Johnsons historiska romaner som arbetarlitteratur? Beata Agrell föreslår att sättet på vilket arbetarlitteratur betraktas och definieras bör breddas, i syfte att inbegripa fler typer av texter, där klassperspektiv är relevanta. Agrell lanserar ett begrepp som hon kallar *arbetarlitteraritet* som ett metodiskt hjälpmedel att utforska dessa texttyper:

Arbetarlitteraritet tänker jag mig som en dynamisk aspekt av vilken text som helst, som till någon del skildrar lönearbetare utan makt och status i ett klassperspektiv. Arbetarlitteraritet kommer till synes inte främst som en given egenskap i den språkliga texten, utan mer som en rörlig funktion hos den språkliga *handling* som texten utför. (Agrell 2017: 35 f.)

Agrell menar att med en arbetarlitterär blick kan man få syn på aspekter som inte uppmärksammas med en konventionell tolkning av en text, nämligen dess klasskaraktär. Genom att ta på sig arbetarlitterära glasögon kan man, enligt Agrell, frammana ett aspektskifte som, med Jacques Rancières ord, ”synliggör det som var osynligt” (Agrell 2017: 36). Agrell hänvisar till Viktor Sklovskijs tankar om ”konsten som grepp” där litteraturen fungerar som ett sätt att motverka vår slentrianmässiga,

automatiserade varseblivning, och menar att just klassaspekten kan främmandegöras med hjälp av en sådan läsart. Särskilt givande kan, enligt Agrell, studier av texter där ”konkurrerande klassperspektiv stöter samman” vara (Agrell 2017: 37).

En arbetarlitterär läsning av *Molnen över Metapontion* (1957)

Hos Johnson uppstår ett sådant konkurrerande klassperspektiv i den historiska romanen *Molnen över Metapontion*. I romanen flätas olika tidsplan samman, den av det andra världskriget märkta svensken Klemens Decorbies resa till Metaponto i Syditalien på 1950-talet varvas med berättelsen om poeten och filosofen Themistogenes resor i samma trakt på 400-talet f. Kr. Båda dessa män har på ett oväntat och smärtsamt sätt blivit änklingar. Romanen behandlar – utifrån tidsmässigt åtskilda berättelseplan – eviga frågor som den enskildes ansvar för våld och maktmissbruk, vad frihet innebär, hur vi alla är beroende av historien och tiden vi lever i. Romanen är alltså skiktad i olika nivåer och flera röster förmedlar handlingen. Frågan om vem som berättar i de olika avsnitten, och ur vems perspektiv handlingar och upplevelser skildras har betydelse för tolkningen av romanen. Vid en arbetarlitterär läsning – där klass och makt har en central plats – blir det relevant att utreda vems röster som får höras i texten och på vilkas språk berättelsen skildras. Som Sverker Göransson har noterat i sin analys av berättartekniken i romanen kan en mångstämmig text tillskjuta flera perspektiv: ”vad som ’verkligen’ hände kommer vi inte åt, men vi kan försöka se det från så många olika håll som möjligt för att på så sätt närma oss sanningen.” (Göransson 1962: 70).

I romanen finns det en jag-berättare, även om denne är skild från författaren och enbart förekommer mycket sparsamt. Denne menar sig enbart ha berättarens och i någon mån tillrätaläggarens roll: ”Jag anser inte att jag – det jag som nu nämns för första och enda gången i den här berättelsen – kan ha annan roll i sammanhanget.” (Johnson 2008: 15). Göransson har vidare lyft fram att berättar-jagets ställning också innebär ett slags inskränkning eftersom berättaren därmed inte alls är allvetande inom fiktionen (Göransson 1962: 82). Utöver denne översta, vetenskapliga berättare förekommer även ett antal olika ”källskrifter” (som Göransson väljer att kalla *fiktionsplan* för att därigenom närmare betona det rent fiktiva i uppspaltningen) – förutom Decorbies sammanställande anteckningar från 1950-talets mitt, ingår även professor J-P Lévy's berättelse om Themistogenes, troligen sammanställd under åren före andra världskriget. Lévy återberättade fragment ur denna berättelse för Decorbie

då de båda bortförts till ett tyskt fångläger. Manuskriptet kom att lånas ut till Decorbie av Lévy's änka efter kriget. Lévy's sammanställning "Themistogenes' resa. (Som den kunde ha varit.) En teori av J. P. Lévy" bygger i sin tur – i fiktionen – på Themistogenes autentiska anteckningar från 370-talet före Kristus, bland annat om ett besök hos godsägaren Hagnon. Men klassperspektivet bryts i och med att även Hagnons slav Issositen får en plats i berättelsen. Avsnitten om honom är skrivna i tredje person, men skiftar i intensiva skeden till första person: "Han reste sig, öppnade munnen för att skrika [... ut sin vanmakt] mot havet. Men han tog tillbaka sina ord, sväljde dem, de sjönk ner i hans strupe, hans bröst. Jag är ju ensam, jag är ju den som är ensam." (Johnson 2008: 98).

Som Steve Sem-Sandberg har uppmärksammat, är detta ett berättelseplan som tycks märkligt tyst, Issositens perspektiv är "för att använda romanens egen metaforik, ännu inte utgrävt och utforskat." (Sem-Sandberg 2021). Lévy's och Decorbies kommentarer och tillrättalägganden rör Themistogenes och ingen av dem tolkar eller skriver heller om Issositen. "Problemet är att Issositen inte har något språk. [...] trots att han försöker finna de rätta orden får han bara till några vaga, halvt formulerade satser." (Sem-Sandberg 2021). Positionen känns igen från *Romanen om Olof*, där huvudkaraktären ofta reflekterar kring liknande frågor: Olof vill "söka upp orden för vad man i själva verket visste." (Johnson 1937: 272). Samtidigt "såg han [nu] klart vad han var: en arbetare för vilken hela den förbannade vägen till Vart Förresten? var så satans lång." (Johnson 1937: 271). Issositen delar Olofs klarsynthet, han vet hur hans herre, den rike Hagnon som redan många gånger falskeligen har lovat att frige honom, ser på honom – slaven som tack vare sina stora kunskaper får befalla över andra slavar. Hagnon talar om att herrar och slavar måste hålla ihop – mot fienden och naturkrafter – för att inte gå under, men solidariteten sträcker sig bara åt ett håll och all makt finns koncentrerad hos herren. Issositen är född i frihet, men har inte ens fått behålla sitt namn, Hagnon har kallat sin slav för Issositen helt enkelt därför att denne härstammar från Issos: "Jag som är här, jag som inte ens har fått ett riktigt namn? Jag vill svara, att jag måste få vara ensam med mitt någon enda gång! Ja! Få känna den friheten: att vara ensam, vara mänska, vara för mig själv, vara någon." (Johnson 2008: 97). Frågan om att tilldelas, eller ta sig, ett namn är också ett vidare motiv hos Johnson, och likaså i den svenska arbetarlitteraturen. I *Romanen om Olof* skildras en episod kring just Olofs namn och hans intuitiva beslut att inte "lämna ut sitt namn" (Johnson 1934: 43). När han kommer till gallringsbommen där han får sitt första arbete tvekar han när han blir tillfrågad om sitt namn:

Det var som om han inte velat lämna ut sitt namn till människor han inte kände närmare. Han hade två namn. Ett hade man använt hemma när han var liten. Ett hade de använt i skolan för att det var lättare att säga. Han tog det. – Olof, sade han. – Har du inget efternamn då? Åter tvekade han; det var svårt med efternamnet. Han hade två stycken. Ett som fosterföräldrarnas bekanta använt, ett annat som stod i skolbetyget. Han sade det. Nu var han en människa med namn här. (Johnson 1934: 43)

Sedan Olof hade lämnat det välbekanta har han gett sig själv ett namn, och därmed (åter)skapat sig själv som en annan, kanske i någon mån tagit makten om vem han har framställs som.

Issositen sörjer sitt förlorade namn och reflekterar över sin ofrihet: ”Han räknade tider, han rabblade tyst upp de egna åren, de ägda och halvägda, de som hans sinnen och kropp hade haft en del i, och de var trettiofem eller trettiosex.” (Johnson 2008: 96). I berättelsens början drabbas han av sorg då Mysia, hans livskamrat, ”en slavinna, en slavkvinnas dotter utan egentligt namn” (Johnson 2008: 99), dör – till sist övervunnen av den malariafeber som tog många slavars liv i de ohälsosamma sumpmarkerna. De tre protagonisterna Klemens Decorbie, Themistogenes och Issositen förenas därmed i erfarenheter av sorg och förlust. Men som Agrell uppmärksammar, så sker döden på olika villkor hos över- och underklass (Agrell 2017: 37). Vart tar slavar vägen då de dör? I idévärlden hamnar de i Hades, men knappast jämsides sina tidigare herrar. Istället tänkte sig Issositen att Mysia skulle fortsätta att vara ”herrefröjd i den mån hon höll sig ung och frisk, och sen vara sjuk och dömd till evig död i den mån hon var en sjuk och förbrukad slavinna.” (Johnson 2008: 116). Hennes kvarlevor blev dock grundligt begravda, på hennes egen begäran ”jord mot jord”. Begravningsföljet, bestående av Issositen och andra slavar:

sade [Mysias] namn som om det hade varit ett riktigt och som om de själva hade verkliga namn. De trodde just nu, eller låtsades tro, att de hade varit med i ett fint, verkligt och riktigt begravningsståg i laga tid, allt välordnat och som det skulle. [...] På Hagnons gravplats och nästan som en herrskapsgrav. (Johnson 2008: 120)

Issositen vet att slavar i allmänhet helt enkelt försvinner, och endast sällan får riktiga gravar. Är det med ironi eller genuin erkännansamhet som han tänker att det är ”genom Hagnons oändliga godhet” (Johnson 2008: 92) som hans Mysia får höra till

undantagen?⁵⁶ Men den mogna författaren Johnson reflekterar också över samhällsförändringar som *de facto* förbättrat levnadsvillkoren för de många i de miljöer där romanen utspelar sig – i resedagboken *Vägar över Metaponto* skildras bl.a. platserna som inspirerade honom till *Molnen över Metapontion*: ”Träskmarkerna har dikats ut. Malaria har skrämmts iväg för alltid, anses det. En av Syditaliens osundaste trakter har blivit fullt beboelig. Stora gods [...] har delats upp på smålotter.” (Johnson 1959: 44).

Mysia togs av febern, och samma kväll som hon begravts skickar Hagnon Issositen en ny slavinna, Sybariskan – en flicka som är ”bra i ligget” (Johnson 2008: 122). Som upplyst, modern slavägare tänker han att Issositen ”är en duktig karl, verkligt pålitlig, och jag vill inte att han ska känna sig ensam”. Hagnon funderar inte på hur Sybariskan, som den nya kallas, känner inför att bli Issositens. Och kanske var hennes totala underordning så internaliserad att hon hade svårt att ens inför sig själv formulera en protest? I rollen som slavinna ingick som en självklarhet även uppgifter som sexarbetare. Sybariskan möter i vart fall Issositen med nyoljad hud över bröst som väller fram, osäker på hur hon – Hagnons gåva – kommer att tas emot (Johnson 2008: 121). Och det visar sig att hon också har anledning att frukta Issositen: förbittrad är han nära att ta ut sin ilska på henne, han ”lyfte knytnäven, men slog inte till. Han stod och glodde ner på henne och munnen arbetade med ord som inte kom; så vände han och gick utan att stänga dörren.” (Johnson, 2008: 121). Orden kommer inte, varken för Sybariskan eller Issositen, och just frånvaron av ett fungerande språk är återkommande i Johnsons författarskap. Gestaltningen av dessa karaktärer utan tillgång till ett fullödigt språk skulle kanske också kunna ses som ett slags metalitterär kommentar: Magnus Nilsson anar i sin läsning av Stig Sjäodins dikt ”Vandring på bruket” att ett av syftena med dikten har varit att rädda minnet av människor och erfarenheter som annars kanske hade glömts bort:

⁵⁶ Örjan Lindberger har framhållit att Issositens förlust blir till ett vägskäl för honom, eftersom han inte kan foga in Mycias död i ett meningsfullt sammanhang. Han slits itu av sina dubbla tillhörigheter och ifrågasätter sin kunskap och sin bildning – hade det inte varit lättare att bära förlusten om han hade haft en ”blind ande”? (Lindberger 1990: 289). Utifrån Birgit Munkhammars analys av romanen konstaterar Lindberger att Issositens vrede och maktlöshet även uttrycker Johnsons reflektioner kring de norrländska arbetarnas villkor i nöd och förtryck under författarens barndomstid (Lindberger 1990: 286).

Det är inte svårt att förstå det politiska värdet av att rädda minnet av människor undan glömska. Exempelvis kan man ju med visst fog hävda att en historieskrivning som innehåller brukspatroner men exkluderar vanligt folk är ofullständig och odemokratisk och att den dessutom tillskriver människor ur olika samhällsklasser olika värde. (Nilsson 2023: 102)

Man skulle alltså kanske kunna tolka det faktum att Johnson låter röstsvaga karaktärer ta plats i texten parallellt med resursstarka gestalter som ett försök att skildra att tillgången till språket är ojämnt fördelad utifrån ett klassperspektiv. Att kunna uttrycka sig och göra sig förstådd i tal och skrift är i sig ett privilegium.

Issositen saknar ett språk som skulle kunna förmedla hans känslor, och tystnaden runt honom bidrar till hans isolering. Men avsaknaden av ett språk har även tolkats som Johnsons tvivel på att det skulle vara möjligt att språkligt fullt ut gestalta mänskligt lidande. Carin Franzén diskuterar utifrån Thure Stenström den möjligheten i sin läsning av romanen och noterar Klemens formulering av detta både klassmässiga och konstnärliga dilemma: ”’Ingenting kan du egentligen tala om. Inte ens dig själv. Men stå här och känna.’” (Franzén 2012: 147).⁵⁷ Tanken hade lika gärna kunnat vara Issositens, men hade kanske då tolkats som ett uttryck för dennes vanmakt att varken få eller kunna komma till tals kring sina smärtsamma erfarenheter.

Hagnon kan inte heller föreställa sig att den namnlösa slaven har ett eget känsloliv. Han utgår ifrån att Issositen har sammanlevt med Mysia helt enkelt eftersom hon tillfredsställde hans fysiska behov. När Issositen söker upp Hagnon för att meddela att han tackar sin herre, men att han helst vill vara ensam uppstår en tryckt stämning. Hagnon tar illa upp och menar att Issositen är oförsämd: ”Det är en g å v a! sade Hagnon till Syrakusarn [Issositen tänker på Hagnons gäst Themistogenes som just Syrakusarn, min anmärkning]. Och han tar inte emot den – har du hört, Themistogenes! Så är de! Bara för att man är snäll mot dem” (Johnson 2000: 123).

⁵⁷ Det av Franzén refererade citatet, Klemens Decorbies replik, är hämtad ur Eyvind Johnsons *Molnen över Metapontion*, Stockholm, 1957, s. 276. Sidangivelsen överensstämmer inte med den senare utgåvan som jag har använt mig av. Franzéns analys omfattar inte Issositens perspektiv utan fokuserar på Klemens Decorbie och Themistogenes, då hon uppmärksammar romanens alienerade språk som ett tecken på en oförlöst smärta eller ett ofullbordat sorgearbete (Franzén 2012: 146). Franzén spårar vad hon menar måste vara en osäkerhet hos Johnson kring ”litteraturens makt att få grepp om en inre och yttre verklighets smärta”.

Hagnon som redan är drucken vill visa sin beläste gäst vidden av sin tolerans och bjuder Issositen att sitta till bords med dem: "Issositen ska ha vin, sade Hagnon. Stå inte där i blöta kappan, sätt dig, Issosit! Issositen ska ha kakor, han är lessen fast han har fått en present." (Johnson 2000: 123). Hagnons okänslighet inför Mysias död – "en slavinna i Hadesriket, om ens där, någon som gudarna för alltid har vänt ryggen" (Johnson 2000: 128) – spär på Issositens bedrövelse. Han lyder, men hans inre kokar. Utanpå märks dock ingenting och han sätter sig och dricker av vinet och äter av honungskakorna precis som han har blivit beordrad. Men berättaren ger hans inre en röst: "Man visste. Man var en av bjudrätterna på Hagnons bord. [...] Sitta här och låta dem se hur Hagnon i sin godhet lät förvaltarslaven suppa sig full." (Johnson 2000: 127).

I sättet på vilket Issositen talar om sig själv i tredje person kan också en parallell till *Romanen om Olof* spåras. Den unge mannen, arbetaren vid Statens Järnvägar, kämpar liksom slaven Issositen med att upprätthålla sin egen värdighet:

En gång läste man både Strindberg och om folkknykterhet och Fröding [...och om] Odyssevs. Men det var länge sedan. Nu var det nersotat och nerskrotat. Om man höll sej väl med Byberg och andra bastyper så kunde man bli aspirant och få fast. Om – Han läste broschyrer och tidningar, det gick lättare. Orden lade sig tillrätta som en matta, det var bara att stiga ut på den. Man kunde använda alla broschyrorden utan att det slet på hjärnan. (Johnson 1937: 223)

Arbetet i sig alienerar också människorna inför varandra: "När [Olof] träffade någon annan talade han själv om Femtifemman och Åttifyran och dagvecka och nattvecka. Sotiga och oljiga ord, tunga i munnen. Han försökte läsa något, men orden var för besvärliga där med, man var tvungen att gå runt dem, som en råtta vid tvärbranta bergets fot." (Johnson 1937: 223). Johnsons egen bildningsresa har möjliggjort hans skildringar av andra ur de egna leden.⁵⁸

Avsnittet om Issositen kan ses som den typ av främmandegörande som Agrell efterlyser. Plötsligt synliggörs den nästintill stumme, osynlige slaven. Genom hans

⁵⁸ I *Hemligskrivaren* lyfter Birgit Munkhammar fram att det är genom att erövra ett språk som Johnson kan ta steget till en tillvaro som intellektuell. Självt uttryckte han, som Munkhammar observerat, processen långt senare med dessa ord: "De båda språken ropade mot varandra i hans huvud, i hans bröst. Slavskriket, det förvirrade, ett sorgens skrån; och de väl intränade, de dresserade och kunniga orden, vetenskapens ord." (Munkhammar 2000: 159).

blick ser läsaren Hagnons självförhärligande och empatilöshet. Klasskillnaderna mellan den maktfullkomlige Hagnon och Issositen är monumentala – inte ens i döden jämkas de – och till synes fullkomligt statiska. Issositen är maktlös men behåller ett mått av värdighet genom att inom sig bevara en distans till skeendet runtomkring. Issositen påminner sig själv om att inte glömma: inte glömma sitt ursprung, sin frihet eller sina erfarenheter... ”Korsande retoriska strategier exponerar oförenliga livsvärldar och tankeformer [...] och förflyttar] läsaren mellan olika positioner som styr varseblivningen och frammanar aspektskiften”, skriver Agrell om Mathilda Roos roman *Hennes son* (Agrell 2017: 42). På ett liknande sätt fungerar textavsnittet om Issositen som ett växelspel mellan ett överordnat och ett underordnat perspektiv. Issositen inser å ena sidan tydligt Hagnons hyckleri men å andra sidan har han svårt att till och med i sina egna tankar dissociera sig från sin herres önsknings: hans beroendeställning gör att han nästintill automatiskt identifierar sig med dennes mål. Att hävda sin frihet, åtminstone på det inre planet, blir till något som han om och om igen måste påminna sig själv om:

Issositen drog handflatan över pannan, knep sig i örsnibben [där slavmärket fanns, min anmärkning] med högra tummen och pekfingeret, tog ett gott tag så att det kändes och blev påminnelse. Jag är inte klok, det är meningslöst, tänkte han. [...] Vi borde ha bättre vind för agnblåsten, tänkte han. Vilka vi? Hagnon borde ha bättre vind för sin säd. (Johnson 2008: 89)

Som ett led i en tydligare självkänedom blir också insikten om att det är bättre att se verkligheten för vad den är. Issositens tankar glider från ett kollektivt ”vi” då han planerar inför skördetiden, till en avklarad förståelse för att det i själva verket är Hagnon som tjänar på goda vindar och gynnsamt väder. Jorden och dess frukter tillhör inte slavarne. Att den då ändå föder dem som tvingas bruka den åt en annans räkning kan inte vara tillräckligt: Strejkledaren i den av Agrell analyserade fromma romanen av Mathilda Roos varnar för att ”Välgörenhet är ett sätt att binda underklassen ytterligare – inte med yttre påbud utan med ’hjärterötterna” (Agrell 2017: 40). Att Hagnon i skördetider låter slavarne berusa sig på hans vin, och dansa om kvällarna, ökar inte deras inflytande eller självbestämmande. Att de är tacksamma över att få ta paus i middagsvilan, äta sig mätta och skvallra en stund ändrar inte heller deras tillvaro i grunden. Överklassens lynniga ’hjälp’ genererar tacksamhet och erkänsla men skapar inte rättvisa eller medborgerliga rättigheter, när det strejkledaren i Roos roman istället kräver är rättvisa och att få ”räknas som [...] medborgare.” (Agrell 2017: 40). Just det skulle Hagnons slavar aldrig få göra.

En arbetarlitterär läsning av *Några steg mot tystnaden* (1973)

Som medborgare – åtminstone rent formellt – räknas dock de arbetare som i romanen *Några steg mot tystnaden* några år efter den franska revolutionen var med om att rätta ut vägen utanför byn Village-des-Lanciers. Även denna roman har en flerdimensionell komposition: den är uppbyggd utifrån flera berättarperspektiv och utspelar sig över tre tidsplan från 1477 och framåt. I en samtida del, tidsmässigt bestämd till 1970–73, återfinns en homodiegetisk berättare som sammanställer sin onkel Robert Guenoles historiska efterforskningar och fiktiva berättelser. En av dessa, av Guenole betitlad ”Beskrivningar av verklighet”, i sin tur delvis baserad på vissa anteckningar av den sedan länge hädangångne ättlingen André-Saturnin Colinet-Guenole, handlar om hur denne under tidigt 1800-tal kom att bli inblandad i en mordrättegång efter att flera skelettben lagts i dagen i samband med ovannämnda vägarbete. En av arbetarna, Nicolas Rolin, som var med om att först upptäcka de mänskliga kvarlevorna, påbörjar samtidigt ”ett hemligt kvällsarbete i sin stuga, ett eget protokoll” (Johnson 1973: 333) i syfte att följa utredningen och, i den mån han alls kunde påverka utgången, främja en objektiv rättegång.

Denna komplexitet av skilda röster och perspektiv speglar Magnus Nilssons observation att den individuella protagonisten inom svensk arbetarlitteratur ofta har fått stå i bredd med kollektivet. Den resulterade *mångstämmigheten* utmärker arbetarlitteraturen ”i högre grad än många andra sorters litteratur” (Nilsson, 2006: 156). Johnson låter alltså än en gång röstsvagare gestalter räknas i berättelsen, genom att deras verklighet redovisas parallellt med överklassens skildringar. Även Rolins yngre arbetskamrat Félicien Baratier bidrar med sitt perspektiv: händelserna vid vägarbetet blir en välkommen distraktion i en monoton tillvaro, och en chans att få känna sig betydelsefull inför överheten. Den hierarkiska ordningen är nästintill parodiskt markerad: ”Félicien hade fått äran, förtroendet och, som han själv ansåg, den ganska stora makten att leda de tre, honom nu underställa männen, inte på Förste konsulns direkta order, fastän han fattade och kände sin upphöjelse så, och inte heller på [arbetsledaren] Bouvassins oavvisliga önskan, utan på en vink av Nicolas Rolin” (Johnson 1973: 286). Johnson behandlar denne Baratier och hans bevekelsegrunder ganska styvmoderligt, men liksom Gemzøe noterat i sin analys av protagonisten i en novell av Martin Andersen Nexø – ”[han] behandlas alltså med ironi. Men det samme gør den læser, der bliver stående ved denne ironi” (Gemzøe

2014: 51) – så riposterar Johnson med ironi mot den läsare som dömer Baratier alltför strängt:

De tre glodde nyfiket på honom, ett par av dem med öppet hån i miner och blickar: alla såg ut att tvivla på hans rätt att kommendera dem, tre nästan fria, yrkeskunniga medborgare i den enade, nästan jämlika, fria och odelbara Franska Republiken. (Johnson 1973: 286)

Den nya mening som tillskrivs scenen, eller det meta-ironiska plan som, för att tala med Gemzøe, införs av författaren blottlägger klassförtryckets tydliga skrankor och de ojämlika villkor som trots revolutionen alltså präglar samhället.

Arbetarnas underordnade position framgår även av hur själva arbetet organiseras. Rolin och Baratier minimerar arbetsinsatserna när deras överordnade är utom synhåll: ”Idag behövdes, trots Förste konsulns befallning, ingen större brådska. De tog det lugnt där de satt och granskade himmeln. Molnen drev mot söder, Félicien Baratier halade upp vinflaskan ur sin matpåse och tog sin andra morgonslurk” (Johnson 1973: 271). Deras erfarenhet av att det kunde vara nödvändigt att hushålla med krafterna speglar vad Agrell konstaterar utgöra ”en klassbestämd habitus: ett internaliserat schema av särskilda vanor, tankestilar, uttrycksätt och beteendemönster, som via klasserfarenheten inristas i arbetarkroppen och lagras i kroppsminnen” (Agrell 2023: 81). Rolin och Baratier visste redan under vägarbetets första dag att de skulle se och höra arbetsledaren Bouvassin långt innan han hann fram efter den gamla vägen, så de skulle inte riskera att bli påkomna med att smita ifrån arbetet. Dessutom kände de sig trygga med att även om Bouvassin, när han väl kom, skulle ”sätta fart på dem genast och kanske hårt” (Johnson 1973: 271) så kunde de till dess ha rätt att ta det lugnt. Men redan nästintill det första spadtaget avslöjades de begravningsbenresterna, och trots skrällen de väckte hos männen bestämde de sig för att prata med honom om de obehagliga fynden. De hann ändå med att ta flera raster till innan Bouvassin till slut anlände:

Den välfödde, svettige överhetspersonen hade bråttom. Han klev av hästen bara för att i hast titta sig omkring och ta ett par klunkar vin ur sin fältflaska. – Bra, sade han på sitt strama vis. Jag kommer med de andra på måndag, de ska ha handkärror med sig och oxar och lastvagnar för stenskravlet och gruset. Och ni vet att det brådskar med det här? Bra! Upp i sadeln, vände skimmeln och så iväg mot Grande-Fontaine och middagen. När han med ett dammoln efter sig försvann i dungen vid nästa vägkrök, satt Nicolas Rolin och Félicien Baratier på var sin passande sten och lät tiden gå ett slag (Johnson 1973: 274)

Orden de hade förberett, samtalet med Bouvassin, gick om intet. Arbetsledaren var inte öppen för tvåvägskommunikation, i hans – liksom i hans underlydandes – habitus ingick inte meningsutbyten dem emellan som en naturlig del. Men så småningom kom fyndets karaktär ändå fram, och teorierna som vad som hänt – den ena mera osannolik än den andra – blomstrade. Det skvallrades en hel del bland ”rykteslyssnare” i både slott och koja. Klassgränserna är dock påtagliga även inför de påkomna benresterna och deras ursprung, och efter det initiala fyndet tog det länge innan flera upptäckter gjordes:

Inte allra minsta skall- eller knotfynd gjordes. Ifall något ovanligt gråaktigt skymtade till under eller efter ett spadtag, så blundade man och ansåg, i viss påverkan av Nicolas Rolin, att det inte var någonting märkvärdigt. Männan [...] ville också slippa att rota i vad herrar Högre myndigheter var ute efter här; och om man grävde och synade vad som kom upp på spadarna alltför noga, fanns alltid risken att man kunde bli *inblandad*. (Johnson 1973: 309)

Den ironiske berättaren här är Robert Guenole, som 1946 fortsätter med sin redogörelse över händelserna 1804–05. Perspektivet skvallrar om ett visst avstånd från de spadar och jordhögar som beskrivs i citatet. Men Guenole är öppen med att det finns mycket som han inte känner till, i själva verket tycks han ha byggt sin redogörelse på mycket knapphändiga anteckningar av André-Saturnin: ”I anledn. av brev fr. Nic. Rolin, söka förbindelse med M. Bouvassin, arb.led. i Vill.Lanc, bor i Grande-Font, gjort ett uttalande till N. Rol. Som innebär att – – – – ’ ” (Johnson 1973: 308). Guenole öppnar upp för möjligheten att allt kanske redan är ”berättat i förväg, av andra, av mig.” (Johnson 1973: 372) och fogar även Bouvassins och Rolins underifrån-perspektiv av rättegången som fynden till sist utmynnade i till sin redogörelse: ”Och myndigheterna?”, funderar Bouvassin i Guenoles redogörelse, ”De ville ha tillfällena att visa att de var myndigheter, men visste inte alltid hur det skulle gå till. De ville framåt, men var inte alltid säkra på vägen till fortsatt framgång. De sökte tillfällen, här fanns kanske ett.” (Johnson 1973: 373). Guenole låter också Rolin, som ”visste rätt mycket om människor och hade tänkt över sina erfarenheter av livet”, reflektera över hur förtryck och fattigdom var ansvariga för de mångas ”stillastående, grå, smutsfuktig[a] eller nerdammad[e] verklighet” (Johnson 1973: 374).

Berättarinstansen låter alltså sin redogörelse färgas av berättelsens subjekt Rolin och åstadkommer en polyfon berättelse. Kanske bör man inte per automatik dra

slutsatsen att även Johnson försöker nyansera framställningen – berättarinstansen är skild ifrån både författarens och berättelsens respektive subjekt men Lindberger har dock samtidigt visat på de många, mer eller mindre tydliga, överensstämmelserna i Eyvind Johnsons och Robert Guenoles liv (Lindberger 1990: 424 ff.). Johnsons solidaritet med de franska vägarbetarna, som den yttrar sig genom Guenoles förmedling, kan antas vara intakt även efter flera decenniers intellektuell verksamhet långt ifrån spadar och arbetsledare. Det var inte heller arbetarnas dom, utan ”Domarens, Åklagarens, Undersökarnas, dåvarande Borgmästarens, Gendarmerichefens, Vakternas, de i handlingarna nämnda Bisittarnas, de av Rätten valda, här löspratande Advokaternas” (Johnson 1973: 444) ansvar att processen slutade i ett justitiemord där fem oskyldiga dömdes till döden att giljotinen än en gång kom till användning den 16 september 1805.

En arbetarlitterär läsning av *Hans nådes tid* (1960)

Även berättelsen *Hans nådes tid* hör till de romaner skrivna av Eyvind Johnson som brukar kallas ’historiska’, och den räknas traditionellt sett inte till den svenska arbetarlitteraturen. Kritiken har istället lyft fram de tidlösa, existentiella frågor den behandlar, den djupa historiska kunskap den vittnar om och det psykologiska porträttet av romanhjälten. Romanen belönades 1962 med Nordiska rådets litteraturpris med motiveringen att den: ”med gestaltskapande kraft och i en hemlighetsfull, ironisk stil lyfter fram ett stort historiskt stoff till en spegel för vår tid”.⁵⁹ Men romanens huvudkaraktär Johannes Lupigis är även en av Johnsons många klassresenärer. Och konflikten mellan klassresenärens önskan efter gemenskap och den individuella strävan, mellan de egna lojaliteterna och dragningen till något annat har en motsvarighet hos många av Johnsons romankaraktärer. Känslorna av skam och svek mot det egna ursprunget är aktuella även i många samtida klasskildringar.

Kompositionen i *Hans nådes tid* är skiktad, liksom i tidigare diskuterade romaner. Karaktärernas perspektiv kompletterar varandra men inget av dem kan göra anspråk på att omfatta helheten. Förutom Johannes citeras alltså även hans mångåriga vän, krönikören Agibertus men även en namnlös berättare bidrar till den komplexa

⁵⁹ Nordiska rådets motivering till litteraturpriset 1962: <<https://www.norden.org/sv/nominee/1962-eyvind-johnson-sverige-hans-nades-tid>>, hämtad den 2 mars 2024.

strukturen. Göransson har i sin analys av *Molnen över Metapontion* visat på hur användandet av olika synvinklar ökar berättelsens mångsidighet. Han kallar berättartekniken ”filmisk” i det att ”[l]edfigurerna i romanen har ungefär samma funktion som ledfigurerna i en film” (Göransson 1962: 90), de utgör ett försök att dölja berättarjaget och ”osökt etablera övergången mellan partier med olika synvinklar” (Göransson 1962: 90). Det går med fördel att tillämpa denna analys även på berättartekniken i *Hans nådes tid*, men då med särskild hänsyn till de skiftande klassperspektiven.

Från en tillbakadragen uppväxt i Forojuli i langobardernas rike, ett rike som senare besegrades av Karl den store och därefter kom att uppgå i hans kejsardöme, hamnar Johannes till följd av politiska omvälvningar och strider mitt i Europas storpolitik, som diskret sekreterare åt Karl den store. Liksom Eyvind Johnson själv är han en man med många namn och pseudonymer. Johannes Lupigis i tjänsten hos kejsaren, men Johanniperto bland de sina, och bara Perto med sin ungdoms älskade. Johanniperto slits mellan de intellektuella utmaningar och spännande händelser hans arbete skänker honom, och längtan tillbaka till den egna släkten, den enkla tillhörigheten han kände med sina bröder och ungdomens landskap och seder.

På juldagen år 800 är Johannes med när Hans nåde av påven kröns till romersk kejsare. Vid sidan av tar han del av prakten och ädelstenarna som omger honom i Peterskyrkan (den helige Petros kyrka) i Rom – och även han påminner sig om att inte glömma:

Vad [tände ljusgnistorna som reflekterades i ädelstenarna]? Kärlek? Kanske maktlystnad hos någon. [... Han] viskar till sig själv ord på det gamla språket: Johanniperto, Perto, du är i *fornaccar*, i åkern som är skördad, och du är skyddad av jordens mäktigaste man. Men glöm inte! [...] och jag glömmet, tänkte han. Han hörde sin egen röst från då och från nu åter och åter viska inne i de böner han mumlade: Perto, du har väl inte glömt? Och han svarade genom sången, genom hymnerna i en ny viskning mot det för länge sedan försvunna eller numera djupt dolda: Nej. Allt är kvar. Det vilar. (Johnson 2000: 530)

Johanniperto är i hjärtat alltjämt kvar hos de sina, han är outsiders som betraktar maktens attribut. *Fornaccar* kommenteras inte närmare, men spåras av Ross Balzaretto tillbaka till termen *fornaci* som under förmedeltiden avsåg ”the use of controlled fire to clear pasture after reaping” (Balzaretto 2013: 25). Johanniperto står mitt i en kontrollerad brand på den åker som han har skördat genom sitt arbete och

sin flit. Han har kommit nära makten, han har tryggt sin tillvaro men priset som han har fått betala har inte varit lågt. Det kulturella avståndet till bröderna – som fortfarande i vuxen ålder var begränsat läskunniga – har vuxit sig så stort att det är svårt att överbygga. Christer Johansson har uppmärksammat att det är fördelningen av det kulturella – och inte det ekonomiska – kapitalet som i första hand påverkar relationerna mellan romanens gestalter.⁶⁰ Johanniperto och hans broder Conald delar en 'brödratystnad' men anar båda redan i ungdomen att deras vägar genom livet kommer att skilja sig åt:

- Med tiden reser jag nog ganska långt bort, sade Johanniperto.
- Du har möjligheter i världen, sade Conald och suckade. Du kan så mycket, så som du har läst och studerat. (Johnson 2000: 125)

Bildningen skiljer på ett avgörande sätt bröderna åt, vilket skulle kunna tolkas som en metalitterär kommentar av det slag som Nilsson identifierar under läsningen av Stig Sjödens dikter, nämligen litteraturens och de litterära motivens historiska koppling till överklassen – samma grepp som återfinns i *Romanen om Olof*. De givna rollerna – mellan bröderna men även i samhället i stort – kullkastas också i och med imperiets och krigets ankomst. Den som tidigare var självständig och fri att fatta egna beslut, finner sig plötsligt kringskuren och beroende av överhetens påbud:

Bonden dör som bonde när sista kon och sista hästen leds bort av de nya herrarnas ombud och drängar. När han återuppstår ur sin bondedöd efter en dag, en månad eller ett år, är det som soldat i en främmande här eller som träl. Bondebarnen växer ifrån sin frihet in i en ofrihet som de snart vänjer sig vid, och föräldrarna ser det men kan inte hindra." (Johnson 2000: 236)

En gestalt som tvingas in i ofrihet är Johannipertos ungdomskärlek Angila, som under oroligheterna mot sin vilja blir bortgift med Gunderic, en av Karl den stores trogna borgherrar. Redan under den första natten våldtas Angila av Gunderic, varvid hennes ena pekfinger bryts av Gunderic för att efter läkningen stelna i en ständigt pekande gest. Våldtäkterna fortsätter trots att Angila – som antagit namnet

⁶⁰ Johansson associerar Johnsons gestaltning av relationerna till Bourdieus så kallade sociala fält (Johansson 2020: 280). Relationen mellan bröderna präglas sålunda av deras respektive nivå av kulturella kapital. Den begynnande klasskillnaden visar sig i att Conald, trots att han är äldre, börjar betrakta "den yngre Perto som en auktoritet i kraft av dennes litteracitet och skriftliga bildning." (Johansson 2020: 283)

Landoalda som för att bevara sin barndoms oskuldsfullhet – bjuder honom sitt våldsamma motstånd. Hennes underordning är nästintill fullständig, och sinnessjukdomen som hon drabbas av blir också hennes motståndshandling. Gunderics ”tvångsplanterade frukter”, barnen som avlats under våldtäkterna, togs sedan av strömmen eller knuffades i. Indirekt meddelas läsaren att Angila har haft ett finger med i det elaka spelet, trots sin ”skygga kärlek” för dem (Johnson 2000: 334 ff.). När så dödens ritualer vidtar påminns läsaren även i denna roman om att döden ser olika ut för över- och underklass. De två barnen fick sällskap i döden av en barnpiga, men medan de drunknade barnen drogs upp på land blev pigan kvar i Rhodanus vatten: ”vad skulle hon upp mer att göra i detta som hon hade fått lämna” (Johnson 2000: 338). Barnen fick vila ”under ett tungt och välhugget stenblock med vacker och gripande text” medan pigan som föll i strömmen inte fick någon grav alls, ”om inte forellmagarnas grav för att därigenom ge extra smak åt de härliga herreforeller som serverades på herreborden i Lugdunum.” (Johnson 2000: 338) Till pigans minne restes inget monument, men liksom Nilsson noterat avseende Sjödins poesi så vittnar litteraturen om alla ”vanliga människor som drabbas av glömska” (jfr Nilsson). ”Dessutom”, fortsätter Nilsson sin analys som också äger relevans i detta sammanhang, ”kan man iaktta en fokusförskjutning från [...] existentiella till politiska frågor” (Nilsson 2023: 102). Tankarna som kommer till uttryck i avsnittet är Landoaldas. Hennes tankar, nästintill uttryckta som en fragmentarisk medvetandeström, upptar ett längre avsnitt om ett tjugotal sidor i romanen.⁶¹ Vem som egentligen är berättaren här är inte lätt att avgöra: det rör sig säkerligen inte om Johannes Lupigis eller Agibertus, men inte heller om den anonyma berättarinstansen. Men Landoaldas tankar, såsom de återges i romanen, andas bitter ironi och röjer en människosyn som omfattar en självklar och naturlig åtskillnad mellan över- och underklass. Vem är det som upprörs så starkt över att pigans drunknade kropp hamnade i forellernas magar? Vem är det egentligen som vänder sig emot hur pass lite värde Landoalda sätter på hennes liv? I sin analys av *Molnen över Metapontion* skiljer Göransson mellan berättaren EJ och ”författaren och akademiledamoten Eyvind Johnson som borgerlig person”, vilka givetvis är skilda instanser (Göransson 1962: 69). Det är förstås på sin plats att göra detsamma även i detta fall, även om jag menar det nog kan anas att det implicita hatet mot

⁶¹ Landoaldas perspektiv, som återberättas i tredje person men mycket nära hennes snabbt skiftande tankar, inleder del V av romanen, och omfattar sidorna 329–348 i den här citerade utgåvan från år 2000.

klassamhället är Johnsons eget. Och textens solidaritet med Landoaldas pinade pigor är tydligt: den förtryckta borgfrun tar ofta ut sin vrede och bitterhet på borgens tjänstefolk och romanen speglar flera lager av maktstrukturer.

Genom att Johnson här än en gång använder en polyfonisk berättarstruktur, där samma händelseförlopp skildras ur flera gestalters perspektiv, klarläggs också maktens mekanismer. Samma Landoalda som tvingats kuva sig under Gunderic – minnena av den första våldtäkten står tydliga framför henne åtskilliga år efteråt – kunde själv utan eftertanke och regelmässigt använda våld mot dem som stod under henne i rang. I en ordväxling med pigan Inigarda växlar perspektivet plötsligt från den över- till den underordnade. Inigarda som känner skräck och äckel inför borgfrun, och kroppslig rädsla över misshandeln hon anar ska komma, vänder upp kinden redan innan slaget kommer:

Inigarda hade spänt sig mot det som kom, spänt hela kroppen. Slaget var ändå så kraftigt att hon vacklade några korta steg åt sidan. Tur den här gången med, tänkte pigan omtumlad, det tog inte i örat och inte i näsan. Hon är snällare idag. Och örat kan hur som helst [efter tidigare misshandel, min anmärkning] inte bli mer dött än det är. – Gör mig vacker nu, sade fru Landoalda. (Johnson 2000: 352)

Johnson skildrar hur förtrycket normaliseras, samtidigt som Inigarda binds i hjärterötterna av de små omsorger hon omgärdar sin arbetsgivare med, intima handlingar som låter henne ta in Landoaldas mänsklighet och egen utsatthet. Det är i de stunder hon klär henne, sminkar hennes ansikte som åren har gått över, hjälper henne med frisyren och de dyrbara smyckena, som hennes tillgivenhet växer. Hon flämtar av ”alldeles äkta förtjusning då hon skådade sådan prakt och skönhet”, trots att Landoaldas enda reaktion blir att säga åt henne att stänga munnen: ”Det stinker rå fisk ur halsen på dig. Är jag bra nu? Inget som fattas? Nej?” (Johnson 2000: 354). Landoaldas grymhet smälter för Inigarda samman med hennes hjälplöshet och behov av omsorg.

Sammanfattning

Molnen över Metapontion, *Några steg mot tystnaden* och *Hans nådes tid* är alla hemmahörande i den del av Johnsons författarskap som brukar beskrivas som europeisk och historisk diktning. Men med Dag Hammarskjöld kan man ana att de rimligen också har färgats av Johnsons egen uppväxt som arbetarbarn och hans egen

erfarenhet av förtryck och svåra förhållanden. Den 20 december 1957 välkomnade nämligen Hammarskjöld Eyvind Johnson till Svenska Akademien med följande ord: ”[På Eder diktning kan man] i dess helhet tillämpa Era egna ord om de berättelser den unge Olof lyssnat till, när han legat inbäddad i skinnfällor och sett gestalter röra sig framme vid spisen och hört deras röster: ’Det är en sorts sagor som knappast kan komma ur något annat landskap.’” (Lindberger 1990: 298). Kanske är dessa historiska berättelser effektiva sätt för Johnson att komma åt sanningen om det klassamhälle som han själv växte upp i? Med hänvisning till författarens uppgift att i texten skapa ett objektivet korrelat till den privata upplevelsen, menar Beata Agrell i sin diskussion av arbetarlitteraritet att:

personliga minnen och erfarenheter objektiveras i texten så att en proletär livsvärld gör sig påmint. [...] Dikten sätter fram en livsvärld, som bygger på diktarens personliga erfarenheter, men aktualiserar ett kollektivt predikament eller vidare sammanhang. (Agrell 2023: 78 f.)

Kanske kan Johnsons litterära produktion därmed sägas ha dubbla tillhörigheter: även där texterna inte uttalat hör till arbetarlitteraturen viskar de till den som vill höra om individens klasserfarenhet, motståndskraft och uthållighet. Om den djupt kända rätten att själv få välja sitt liv.

Källor

- Agrell, Beata 2017. ”Arbetarlitteratur och arbetarlitteraritet. Metoddiskussion med tillämpningar”. I Hamm, Christine, Ingrid Nestås Mathiesen & Anemari Neple (red): *Hva er arbeiderlitteratur? Bregrepsbruk, kartlegging og forskningstradisjon*. Bergen: Alvheim & Eide Akademisk Forlag: 33-52.
- Agrell, Beata 2023. ”Kroppsminne och kollektiv erfarenhet. Objektivringens betydelse för produktionen av arbetarlitteraritet”. I *Scandinavistica Vilnensis* 17 (1): 73–95.
- Balzaretti, Ross 2013. *Dark Age Liguria. Regional Identity and Local Power c. 400-1020*, London: Bloomsbury Academic.
- Franzén, Carin 2012. ”*Molnen över Metapontion*. En berättelse om ett ofullbordat sorgearbete”. I Johansson, Christer & Per Anders Wiktorsson (red.), *Litteraturens arbetare. En vänbok till Per-Olof Mattsson*. Lund: Ellerströms förlag. Sidnummer kan ej återfinnas.

- Gemzøe, Anker, 2014. "Realisme og myte: To fortællinger i én". I Jonsson, Bibi, Magnus Nilsson, Birthe Sjöberg & Jimmy Vulovic (red.), *Från Bruket till Yarden. Nordiska perspektiv på arbetarlitteratur*. Lund: Absalon: 47-59.
- Göransson, Sverker 1962. "Berättartekniken i Eyvind Johnsons roman *Molnen över Metapontion*". I *Sammlaren* 83, < <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1425254/FULLTEXT01.pdf>> (hämtad 20.03.2024).
- Johansson, Christer 2020. *Det materialiserade ordet. Medium och mening i Eyvind Johnsons författarskap*. Göteborg och Stockholm: Makadam förlag.
- Johnson, Eyvind 1934. *Nu var det 1914*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Johnson, Eyvind 1937. *Slutspel i ungdomen*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Johnson, Eyvind 1959. *Vägar över Metaponto. En resedagbok*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Johnson, Eyvind 1973. *Några steg mot tystnaden. En roman om fångna*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Johnson, Eyvind 1992. "Personligt dokument". I Lindberger, Örjan (red.), *Personligt Politiskt Estetiskt*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Johnson, Eyvind (1960) 2000. *Hans nådes tid*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Johnson, Eyvind (1957) 2008. *Molnen över Metapontion*. Stockholm: Themis förlag.
- Lindberger, Örjan 1990. *Människan i tiden. Eyvind Johnsons liv och författarskap 1938–1976*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Munkhammar, Birgit 2000. *Hemligskrivaren*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Nilsson, Magnus, 2017. "The Making of Swedish Working-Class Literature". I Lennon, John & Magnus Nilsson, *Working-Class Literature(s). Historical and International Perspectives*. Stockholm: Stockholm University Press: 95–127.
- Nilsson, Magnus 2023. "Stig Sjödin och minnets politik", i *Scandinavistica Vilnensis* 17 (1): 97–118.
- Sem-Sandberg, Steve 2021. "Därför kan Eyvind Johnsons romaner kallas 'historiska'". *Dagens Nyheter*, 25.12.
- Vulovic, Jimmy 2009. *Ensamhet och gemenskap i förvandling. Vägar genom Eyvind Johnsons och Rudolf Värnlunds mellankrigsromaner*. Stockholm: Carlsson bokförlag.